

Ve své práci *Time Perspective in Aboriginal American Culture* (1916) Sapir rozebírá různé metody, které je možno uplatnit při vypracovávání kulturní chronologie původní Ameriky všude tam, kde svědectví indiánů a historické nebo archeologické doklady buď scházejí, nebo dostatečně až vůbec nepomáhají. Sapir zjišťuje, že ve srovnání se změnami v kultuře přicházejí jazykové změny pomaleji a pravidelněji a že jazyk je daleko kompaktnější a samostatnější než kultura, bereme-li jej jako celek, a proto z velké části nepodléhá uvědomělé racionalizaci ze strany mluvčích. Větší převraty, ať již násilné nebo ne, obvykle hluboce přeměňují strukturu společností, ve kterých k nim dochází, ale jazyky zůstávají nezměněné, s výjimkou relativně menších úprav ve slovní zásobě.

Dva příklady z mnoha, které Sapir uvádí, ilustrují, jak využívá jazyka jako klíče ke kulturní minulosti společnosti. Mnohé indiánské kmene mohly vidět horu Mount Shasta v severní Kalifornii. Z nich členové kmene Hupa označovali horu popisným pojmenováním *nun-nis-ʔan tak-gai* 'bílá hora', zatímco kmen Yana užíval jména *wa'galu*, slovo, které se už nedá přeložit ani analyzovat. Podle Sapira je tedy yanaské slovo nepochybně mnohem starší a z toho je možno usuzovat, že krajina, nad níž se Mount Shasta tyčila, byla domovem Yanů dříve, než do té oblasti přišli členové kmene Hupa. Anebo na severozápadním pobřeží se Sapir zabýval slovem *tto'kwa'na*, které označuje soubor kmenových vlčích obřadů. Protože pro slova v jazyce Nutků [Nootka] je charakteristické, že jsou jednoslabičná (tvoří je posloupnost souhláska-samohláska-souhláska) spíše než trojslabičná, tvar termínu ukazuje, že spolu s obřadem je Nutkové převzali od jiného kmene. A skutečně sousedící národ Kwakiutlů [Kwakiutl] má vlčí tanec, který označuje slovem, jež se ukazuje být zdrojem slova v jazyce nutka. V tomto případě jazyková data naznačují, že jiným kmenem byly přejaty nejen aspoň nějaké aspekty kulturního komplexu, ale že také asi byly zdrojem vlivu.

Ale to, co upoutalo pozornost velmi mnoha vědců a na několik desetiletí inspirovalo aktivní výzkum, byl hlavně jeden odstavec v referátu, který Sapir v roce 1928 pronesl na vědeckém shromáždění v New Yorku a kterého se zúčastnili jak lingvisté, tak antropologové:

V jistém smyslu je struktura kulturních vzorců civilizace zaznamenána v jazyce, který tu civilizaci vyjadřuje ... Jazyk je průvodcem po "společenské skutečnosti". Ačkoli se o jazyce obvykle nesoudí, že je zvláště zajímavý pro badatele ve vědě o společnosti, silně podmiňuje celé naše myšlení o společenských problémech a procesech. Lidské bytosti nežijí samy v objektivním světě, ani samy ve světě společenské činnosti, jak se to obvykle chápe, ale jsou z velké části vydány napospas tomu určitému jazyku, který se v jejich společnosti stal vyjadřovacím prostředkem ... Podstata věci je v tom, že "skutečný svět" je z velké části neuvědoměle vystaven na jazykových zvyklostech skupiny. Žádné dva jazyky nejsou nikdy dost podobné, abychom o nich mohli soudit, že reprezentují stejnou společenskou realitu. Světy, v nichž různé společnosti žijí, jsou různé světy, nikoli jen též svět, opatřený různými nálepkami (Sapir 1929: 209).

Nejprovokativnější bylo tvrzení, že lidé jsou vydáni napospas jazyku, kterým náhodou mluví.

Whorfova hypotéza o jazykové relativitě

Zatímco Boasovy a Sapirovy myšlenky, týkající se vztahu jazyka a kultury, ovlivnily především jen jejich žáky a jiné vědce, práce Whorfovy upoutaly pozornost vzdělané

veřejnosti. Benjamin Lee Whorf (1897 - 1941), vzděláním chemický inženýr, byl inspektorem požární ochrany a později vedoucím pracovníkem jedné novoanglické protipožární pojišťovny. Ačkoli pro tuto společnost pracoval až do své předčasné smrti, v roce 1931 se zapsal do kurzu na Yalesově univerzitě, aby absolvoval postgraduální studium u Sapira, který byl právě na této univerzitě ustanoven profesorem. Z Whorfových četných následujících publikací jsou nejznámější ty, v kterých vysvětloval, co bývá některými označováno jako Sapir-Whorfova hypotéza, ale co se výstižněji nazývá **Whorfova hypotéza**.

Rozvíje Sapirovy myšlenky, Whorf napsal:

"Základ jazykového systému (jinými slovy gramatika) každého jazyka není jen reprodukcí nástroj pro tlumočení myšlenek, ale spíše je sám formuje ... Pítváme přírodu podle čar daných našimi rodnými jazyky ... organizujeme ji do pojmů a podle toho připisujeme významy, hlavně proto, že jsme účastníky dohody takto ji organizovat - dohody, která platí v celém našem řečovém společenství a je uzákoněna ve strukturách našeho jazyka ... Ne všichni pozorovatelé... jsou vedeni stejnými hmotnými důkazy k stejnému obrazu světa, pokud jejich jazykové pozadí není podobné." (Whorf 1940a: 231)

Whorf dále tvrdí, že "uživatelé zřetelně různých gramatik jsou svými gramatikami směřováni k různým typům pozorování ... a proto nejsou jako pozorovatelé stejní, ale musí dospět k poněkud odlišným pohledům na svět" (Whorf 1940b: 61). V těchto pasážích Whorf předkládá dva principy: princip **jazykového determinismu**, podle něhož způsob, jak myslíme, je determinován jazykem, kterým mluvíme, a princip **jazykové relativity**, podle něhož rozdíly mezi jazyky se musí odrážet v rozdílech světového názoru jejich mluvčích.

Mnoho příkladů, které Whorf užívá, aby podpořil svá tvrzení, pocházejí z hopijštiny [Hopi], jazyka, kterým mluví indiáni v pueblech severovýchodní Arizony. I když Whorf v roce 1938 vesnice Hopijců krátce navštívil, data pro svou gramatiku jejich jazyka (1946) získal od rodilého mluvčího hopijštiny, který žil v New York City. V článku, v němž se zabýval gramatickými aspekty sloves v hopijštině, Whorf tvrdí, že Hopijci "mají jazyk, který je lépe vybaven na to, aby se vypořádal s kmitavými jevy (jevy, pro něž je kmit charakteristický) než naše nejnovější anglická vědecká terminologie" (1936: 131). Mezi jeho příklady najdeme slovesné formy *wa'la* '(kapalina) vytváří vlnu, cákne', *tí'ri* 'náhle začne' a *ʔi'mi* 'vybuchne, vystřelí jako puška'. Tato a jiná slovesa se mohou změnit z bodového aspektu (termín, kterého se užívá k označení slovesné činnosti soustředěné do velmi krátkého časového období) na segmentativní aspekt opakováním (reduplikací) jejich posledních dvou hlásek a připojením koncovky *-ta*, takže se utvoří formy *wala'lata* 'zmítá se ve vlnách', *tí'ri'rita* 'chvěje se, třese se' a *ʔimi'mita* 'hřmí'. Zatímco v angličtině může rozdíl mezi něčím, co se stane jednou krátce, a něčím, co se po nějakou dobu opakovaně odehrává, vyžadovat použití různých slovních spojení (například "it explodes" proti "it is thundering" nebo "it makes a wave" proti "it is tossing in waves"), mluvčí hopijštiny to vyjadřuje jednoduchým prostředkem gramatickým. Whorfovými slovy řečeno příklad ilustruje, "jak hopijština mapuje určité pole něčeho, co můžeme nazvat primitivní fyzikou ... s velmi důkladnou důsledností a nemálo věrnou vědeckou přesností" a jak "jazyk vytváří organizaci zkušenosti" (1936: 130-131).

V jiném článku, napsaném v polovině třicátých let, ale publikovaném až devět let po Whorfově smrti, autor prohlašuje, že "hopijština neobsahuje slova, gramatické tvary, konstrukce nebo výrazy, které přímo označují to, čemu říkáme ČAS, tj. minulost, přítomnost, budoucnost ... nebo které dokonce poukazují na prostor takovým způsobem, že

vyklučují onen prvek rozsahu nebo existence, který nazýváme ČASEM" (1950: 67). Místo toho jsou velké souřadnice vesmíru pro Hopijce zjevnou objektivní skutečností a rozvíjející se subjektivní sférou lidské existence.

Whorf ilustruje svůj pojem jazykové relativity tím, že jako příklad užívá apačského ekvivalentu anglické výpovědi "It is a dripping spring" (která odkazuje k vodnímu prameni - česky asi 'crčící pramen'). "Apač vybuduje sdělení na slovesu *ga*: 'být bílý' (což zahrnuje 'čistý, bezbarvý' apod.). Prefixem *nō-* se zavádí význam pohybu dolů: 'bělost se pohybuje směrem dolů'. Pak se předsune předpona *tó*, znamenající 'vodu' i 'pramen'. Výsledek odpovídá našemu 'dripping spring', ale synteticky to je: 'jako voda, nebo prameny, bělost se pohybuje dolů'. Jak naprosto nepodobné našemu způsobu myšlení!" (Whorf 1941a: 266, 268).

Když Whorf pokračuje v rozvíjení hypotézy, že jazyk a kultura zrcadlí jedno druhé, srovnává hopijštinu se západoevropskými jazyky (užívá zkratky SAE - Standard Average European - 'standardní průměrná evropština'). Podle něho rozdíl mezi hopijštinou a SAE, pokud jde o jejich jazykovou strukturu, se odráží v "obvyklém myšlení" a "obvyklém chování". Například hopijštiny "mikrokosmos se zdá analyzovat realitu převážně jako události, nebo lépe 'stávání se', ke kterému se odkazuje dvojím způsobem, objektivním a subjektivním (1941b: 84); důraz se klade na soulad s rozvíjejícími se silami přírody, a to pomocí uvědomělé účasti. Na rozdíl od toho mluvčí SAE pojmají vesmír hlavně jako věci a čas jako rozvrh událostí. Jazyky SAE užívají mluvnického času k tomu, aby označili dobu, v které se uskutečňuje nějaká činnost (jako v minulosti, přítomnosti, budoucnosti, nebo - ještě přesněji, - jako ve větě "I had eaten" - ukončení činnosti před určitým minulým časem). Není pak divu, že mluvčí západoevropských jazyků mají tendenci stále upínat pozornost k "zápisům, deníkům, účtování, počítání ... kalendářům, chronologiím ... kronikám, historiím ... a rozpočtům" (1941b: 88).

To, co vyplývá z Whorfovy hypotézy o jazykové relativitě a determinismu, je závažné. Jestliže jsou světový názor a chování lidí významně ovlivněny strukturou jazyka, kterým hovoří, a jestliže se jazyky svou strukturou liší, pak možnost mezikulturní komunikace a porozumění je pravděpodobně značně oslabená, pokud je vůbec uskutečnitelná. Proto se Whorfovým myšlenkám dostalo značné pozornosti a po druhé světové válce vybudily po řadu let mnoho diskusí. Z dnešního hlediska se však ukazuje, že Whorf ve své hypotéze nadsazoval. Ukažme si dále, proč.

Jazyk, kultura a světový názor: ještě jednou o vztazích mezi nimi

Abychom mohli užitečně diskutovat o vztahu mezi jazykem a kulturou, musíme pečlivě vymezit, jaké významy tyto termíny mají. Jak jsme již viděli, označuje termín *jazyk* komplex obecně lidských schopností k hlasové komunikaci, neboli prostě dar řeči. V druhém významu (určitý, specifický jazyk) se označuje jeden z několika tisíců systémů orální komunikace, užívaný různými lidskými společnostmi. Jazyk obecně je částí lidského genetického vybavení, zatímco **jazyk** v druhém smyslu "určitý, nějaký jazyk" musí být během dětství naučen, spolu s mnoha neverbálními složkami určité kultury. "Nějaký jazyk" je v jistém smyslu stejně vázán na kulturu jako tradiční zvyky a hodnotové orientace charakteristické pro společnost, která ho (tj. jazyk) užívá. Dále je vhodné, když v tomto

kontextu o jednotlivých jazycích mluvíme, rozlišovat aspoň dva aspekty jazyků: lexikum (slovní zásobu, slovník) a jejich strukturu (obvykle označovanou jako gramatika).

Termín **kultura** je také mnohoznačný. Komplexně se chápe tak, že označuje celý systém naučeného lidského chování, předávaného z generace na generaci. Když však mluvíme o "nějaké kultuře", je nadbytečné, přesně vzato, mluvit o jazyce, protože každý určitý jazyk je jednou formou (i když autonomní) naučeného chování, a proto částí kultury. Řešením tohoto terminologického překrývání by bylo, kdybychom rozlišovali mezi neverbální kulturou a odpovídajícím jazykem. Neverbální kulturu lze dále dělit na mentální kulturu (k ní patří například světový názor nebo hodnotové orientace), kulturu týkající se chování (např. očištění bot před vstupem do domu nebo transplantace srdce) a - podle některých antropologů - materiální kulturu, tj. materiální produkty chování (např. plechovka na pivo nebo radioteleskop). Předměty materiální kultury jsou obvykle výsledkem uplatnění kultury chování (rukodělné dovednosti) a mentální kultury (vědomosti).

Jestliže je pravda, že všechny jazyky, bez ohledu na povrchní rozdíly, sdílejí některé univerzální rysy -, nebo jinak řečeno, jestliže struktura jazyka je nějak determinována strukturou lidského mozku - pak by bylo lze vidět věc tak, že lidská zkušenost je organizována obecně. V takovém případě by alespoň v teorii problém vztahu mezi jazykem a kulturou přestal existovat.

Není pochyb o tom, že slovník každého jazyka zrcadlí vše, co je ve středu pozornosti neverbální kultury, tj. že ty aspekty kultury, které jsou pro členy společnosti důležité, jsou obdobně zdůrazněny ve slovní zásobě. Tak například slova podávající různé charakteristiky velbloudů (věk, plemeno, pohlaví, funkce, fyzický stav atd.) jsou nepochybně početnější v jazyce beduinů, kteří jsou na velbloudech závislí, než v angličtině; naproti tomu slovník americké angličtiny je bohatě zásobený jmény značek a modelů automobilů, a nová jména modelů různých značek k nim každoročně přibývají. V pintupi, jednom z domorodých australských jazyků, je nejméně deset slov označujících různé druhy děr, které je možno najít v přírodě nebo ve vyrobených předmětech: *mutara* je zvláštní otvor v oštěpu, *pulpa* je králičí nora, *makarnpa* je doupě varana, *katarta* je díra, kterou po sobě varan zanechává, když se prohrabe na povrch země po přezimování apod. Tento příklad také ukazuje, že i když nějaký jazyk nemá jednoslovný ekvivalent pro slovo jazyka jiného, je možno opatřit si adekvátní překlad pomocí popisu (který v případě slova *katarta* může mít například v češtině čtrnáct slov). Aby se jazyky vyhnuly mnohomluvnosti nebo užívání výpůjček, tvoří často nová slova. Před několika lety se jeden americký antropolog rozhodl, že je potřebný příbuzenský termín, který by zahrnoval jak význam slova *nephew* (synovec), tak *niece* (neteř), a razil výraz *nibling*, přičemž použil jako model slovo *sibling* (sourozenec). Ale činit z toho závěr, že neexistence ekvivalentů mezi různými lexiky musí vždy být spojena s různým vnímáním světa, by bylo přitaženo za vlasy.

Také Whorfovy příklady z hopijštiny vyžadují komentář. Jak uvádějí Charles F. Voegelin, Florence M. Voegelinová a LaVerne Masayeva Jeanne (1979), vztah mezi bodovým a segmentativním aspektem není tak přímočarý, jak to Whorf popisuje: například o všech nereduplikovaných kmenech bez koncovky *-ta* není možno říct, že vyjadřují bodový aspekt. Dále ačkoli mluvčí hopijštiny málo dbají o rozdíl mezi budoucím a nebudoucím, přece jenom naznačují čas temporálními adverbií, sufixem *-ni* (budoucnost) a gnómičným sufixem *-ŋwí* (znamenajícím, že něco platí obecně).

Whorf tvrdil, že způsob myšlení Apačů je "naprosto nepodobný" myšlení těch, kdo mluví anglicky, protože se výpověď "It is a dripping spring" překládá z apačštiny do angličtiny